

Onko t:n heikon vastineen kato lyhyen sivupainollisen tavun jäljessä länsimurteissa äännelaillista vai analogista?

Länsimurteiden yhteisiä, itämurteista erottavia piirteitä on δ :n muuttuminen määräasemissa δ :ksi, r :ksi, l :ksi (paikoin Rauman seuduilla $\delta \equiv$). Äännelailliseen kehitykseen perustavana on pidetty δ :n jatkajan esiintymistä pää- ja sivupainollisen tavun vokaalin jäljessä. Esim. $\delta > l$ alueella tavattavat *palan* (< **padan*), *silon* (< **sidon*), *säla*, *hūlan*, *noilen*; *harakoilen*, *haravoila* olisivat siis äännelaillisia, mutta eivät sellaiset kato muodot kuin esim. *matalien*, *kumartā*, *kumartaissān*, *ottanēt*. Äännelaillisenä olisi viimeksi mainittujenkin kohdalla pidettävä δ :n tai sen jatkajan säilymistä; δ :n kato olisi analoginen, muotoryhmittäin tapahtuneen tasoituksen tulosta (vrt. esim. *poikain*, *ottā*, *ottaissān*, *sānēt*) (E.N. Setälä: Yhteis-suomalainen äännehistoria, s. 75). Selitys ei tunnu tyydyttävältä. Puheenalainen ääntenmuutos on ilmeisesti ollut riippuvainen edellä käyvän tavun painokkuudesta, mutta on mahdollista, ettei jälkimmäisessä tapauksessa 3. tavu ole saanut tarpeellista sivupainoa. Eivät esim. muodot **haravoidak* ja **kumartadak* ole painosuhteiltaan rinnastettavissa: toisessa δ on ollut pitkän, toisessa lyhyen tavun jäljessä. Ei siis ehkä olekaan syytä sovittaa analogiaselitystä jälkimmäiseen; δ :n kato voi olla äännelaillinen. — Aikaisemmin olen jo kiinnittänyt kysymykseen huomiota (Kaakkois-Hämeen murteiden äännehistoria I, s. 77—) ja haluaisin tässä palata asiaan.

Jos länsimurteissa olisi ollut äännelaillisten suhteiden mukaista, että δ tai sen jatkaja olisi säilynyt lyhyen 3. tavun jäljessä, luulisi siitä olevan murteissa joitakin merkkejä.¹ Ei muotoryhmittäin tapahtunut analoginen tasoittuminen ole yleensä niin poikkeuksetonta, ettei äännelaillisista suhteista olisi mitään jälkiä. Tarkattakoon esim. partitiivin edustusta. Vaikka analoginen partitiivityyppi *matalā* on murteissa yleinen, esiintyy silti alueittain päätteen *t:n* äännelaillista säilymistä (esim. *matalat*). Yleistyksen suunta ei myöskään ole aina kaikkialla sama. Siihen on eri tekijöitä vai-

¹ Sellaiset mon. genetiivit kuin *päreilen*, *säppäilen*, *valkeilen* ym. eivät kuulu tähän. Supistumadiftongi on siksi vanha, ettei voine olla kysymys sivupainollisen tavun lyhyen vokaalin jäljessä tapahtuneesta muutoksesta $\delta > l$. — Paikoin länsimurteissa tavattavat lyhyt-*u*:lliset ominaisuudennimien vokaalivartaloiset muodot (esim. *ahkerules*) on todennäköisesti palautettava pitkävokaalisiin. Puheenalaisten ominaisuudennimien vokaaliedustuksessa on paljon kirjavuutta, mutta pitämällä pitkää vokaalia lähtökohtana voitaneen tuo kirjavuus selittää. Viitataan Lauri Kettusen esittämään ratkaisutapaan teoksessa Suomen murteet III B, s. 178—. — Martti Rapola on selityksessään lähtenyt lyhyestä *u*-sta. Ks. Suomenkielen *us-*, *üs-*loppuiset ominaisuudennimet, SUST LII, s. 216—.

kuttamassa. Esim. lounaismurteiden piirissä tavataan partitiivin t:n yleistymistä painottoman tavun jälkeen (esim. *talot*, *pūköt*); yleistyksen suuntaa ovat olleet määräämässä ne tapaukset, joissa yksikön partitiivi (*taloa* > > *talo*) erinäisten muutosten jälkeen oli tullut yksikön nominatiivin kaltaiseksi: analoginen t piti muodot erillään. Samaan suuntaan käynnystä yleistystä olettaisi lounaismurteissa tapahtuneen monikon genetiivissä, jossa painottoman tavun jälkeisen δ:n kadottua kehitys useissa tapauksissa oli vienyt yksikön genetiivin kaltaiseen asuun (**vanhaden* > > *vanhan*). Kun ei missään lounaismurteiden piirissä kuitenkaan esiinny sellaisia genetiivejä kuin **matalaren*, **vanharen*, vaan käytetään *-ten* ja *-ten*-loppuisia kontaminaatiomuotoja, antaa se käsittääkseni viittauksen, joskaan ei todistusta siitä, että δ katosi *äänneleivillisesti* myös 3. tavun jäljestä, mikäli se oli lyhyt. Vaikeata olisi uskoa, että epäkäytännöllinen katotyyppi *vanhan* (< *vanhaden*) analogisesti olisi päässyt synnyttämään tyyppiin *matalan* (< **mataladen*).

Tärkeätä olisi päästä käsiksi niihin syihin, joista aiheutuu, että δ:n edustus länsimurteissa on toisenlainen kuin itämurteissa. Jotakin peruseroavaisuutta täytyy päämurteistojemme rakenteessa olla, koska äännelakien mukainen kehitys vei kummallakin taholla eri tulokseen. Länsimurteiden antaman viittauksen mukaan tuota eroavaisuutta on haettava painotussuhteista (δ:n edustus on erilainen pääpainollisen ja painottoman tavun jäljessä), ja siksi palautan mieleen Aarni Penttilän tutkimuksen »Suomen ja sen lähimpien sukukielten painotusoppia», jossa tutkija on osoittanut, että painotuksen kulku on erilainen länsi- ja itämurteissa: länsimurteissa, erittäinkin lounaisissa, pääpainolliset tavut ovat kehittyneet yhä vallitsevampaan asemaan pääpainottomien kustannuksella, itämurteissa painotus on tasaisempi (mts. 66). Jos nyt — niinkuin näyttää — erilainen painotus on perimmäisenä syynä δ:n erilaiseen edustukseen länsi- ja itämurteissa, silloin on nähdäkseni pääteltävä, että länsimurteissa δ:n säilyminen resp. muuttuminen δ:ksi, r:ksi, l:ksi saa selityksensä siitä, että niissä sanan 1. ja 2. tavun intensiteetin ero oli huomattavan suuri, suurempi kuin itämurteissa.¹ Mutta jos ratkaisu on oikea, ei käsittääkseni ole odotettava, että pääpainollisen tavun jäljestä tuttu kehitys kertautuisi sellaisenaan kauempana sanassa. Ei sivupainollinen tavu voi muodostaa samanlaista painotushuippua kuin pääpainollinen, ja siksi tuntuu luonnolliselta, että sivupainon intensiteettiin pääsee tavun laajuus vaikutta-

¹ Erilaisesta painotuksesta ilmeisesti johtuu ns. liittymän laadussa havaittava eroavaisuus länsi- ja itämurteissa, johon Lauri Hakulinen on kiinnittänyt huomion ja jonka yhteyteen hän on asettanut mm. δ:n erilaisen edustuksen päämurteistoissamme. Ks. Pari suomen murteiden vokaalinkestoseikkaa. Vir. 1922, s. 49—.

maan enemmän kuin pääpainollisessa tavussa. Meillä on todisteita siitä, että pitkän sivupainollisen tavun jäljessä δ :n kehitys oli samanlainen kuin pääpainollisen jäljessä (esim. *harakoilen*). Lyhyen sivupainollisen tavun jäljessä ei säilymisestä ole mitään merkkejä, eikä — sen tuloksen mukaan, johon edellä päädyin — voi ollakaan. Ei ollut edellytyksiä δ :n säilymiseen, sillä kun 3. tavu oli lyhyt, mutta 4. pitkä (**mataladen*), niin tavujen intensiteetin ero jäi hyvin pieneksi, mikäli sitä oli lainkaan. Huomattakoon, että partitiivissa, jossa *t:n* säilymistä esiintyy lyhyenkin sivupainollisen tavun jäljessä (*matalat*), 3. ja 4. tavun painon ero oli suurempi, koska 4. tavu oli lyhyt.

Vokaalienvälisen *h:n* edustuksessa esiintyy piirteitä, jotka houkuttelevat vertailuun. Olen jo väitöskirjassani viitannut suhteeseen *harakkän: harakoihin*, jossa *h:n* kato tai säilyminen näyttää olevan yhteydessä 3. tavun laajuuteen (mts. 78). Haluaisin tässä erikoisesti tähdentää sitä, ettei edustus ole samanlainen kuin pääpainollisen tavun jäljessä (vrt. *pahan, noihin*). Lyhyen 3. tavun jäljestä *h* on kadonnut (kaikesta päättäen äänne-laillisesti), mitä käsittäakseni voidaan pitää merkkinä siitä, että *ko*. tavu on ollut verrattain painoton.

Edellä olen tullut siihen tulokseen, että *t:n* heikko vastine on äänne-laillisesti kadonnut lyhyen 3. tavun jäljestä; tavu ei saanut riittävää sivupainoa, koska seuraava tavu oli umpitavu. Päätelmä antaa aihetta ottaa tarkasteltavaksi eräitä vanhan kirjakielen muotoja, joiden on katsottu todistavan, että *t:n* heikon vastineen säilyminen sivupainollisen tavun lyhyen vokaalin jäljessä olisi ollut äännelaillista. Monikon genetiivissä ja II infinitiivin instruktiivissa on ensimmäisillä kirjailijoillamme sangen usein sekä 2. että 3. tavun vokaalin jäljessä *dh* tai *d*, siis *t:n* heikon vastineen merkki (Agricolalla esim. *isedhen, pacanadhen; sanodhen, cumartadhen*), minkä johdosta on päätelty, että jossain länsimurteiden alueella vielä kirjakielen syntyäikaan *ko*. asemissa olisi esiintynyt δ ; sivupainollisen tavun jäljessä δ olisi ollut äännelaillinen, painottoman jäljessä analoginen (esim. Rapola: Suomen kirjakielen historia I, s. 158, 163). Noim ratkaisevaa todistusarvoa en tahtoisi antaa vanhan kirjakielen merkitsemistavalle. Epäilyä herättää jo se, että on kysymyksessä vain kaksi muotoryhmää ja että niin usein esiintyvissä muodoissa kuin esimerkiksi II infinitiivin inessiivissä ja I infinitiivissä ei ole jälkeäkään δ :stä. Mainittujen muotojen perusteella näyttää päinvastoin olevan pääteltävissä, että sekä painottoman että lyhyen sivupainollisen tavun jälkeinen δ katosi jo ennen kirjakiellemme syntyä. Jokin selitys siihen, että monikon genetiivissä ja II infinitiivin instruktiivissa vastoin odotusta on *t:n* heikon vastineen merkki, onkin varmaan löydettävissä. Seuraavassa muutamia havaintoja.

Kirjakielemme syntyaikaan oli pääpainollista tavua seuraava δ länsimurteissa äänneläillisesti säilyneenä (**maidēn*, **sāden*). Mahdollisuutena on siis otettava huomioon, että pääpainollisen tavun jäljestä tuttu δ olisi jostakin syystä — todennäköisesti jo ennen Agricolaa — kirjoituksessa sovitettu myös 2. ja 3. tavun jälkeen huolimatta siitä, ettei vastaavaa puhekielessä esiintynyt. Monikon genetiivissä tuollaisena syynä voisi olla esimerkiksi se, että *den* käsitettiin »oikeammaksi» kuin *tten* (tai *ten*), jota länsimurteissa ilmeisesti jo varhain on käytetty erilaisiin aseisiin yleistyneenä (Agricolalla esim. *kieuhetten*, *hedhelmētens*). Suhteeseen *isät*: **isāden* saattoi helposti johtua teoriomilla: siinä kuvastui sama $t : \delta$ vaihtelu, joka tunnettiin pääpainollisen tavun jäljestä. Monikon nominatiivin *isät* rinnalle luotiin monikon genetiivi *isādhen* aivan samoin kuin *neitzyt* muodon rinnalle *neitzyden* (Agricolan teokset I 194) tai *coolut* muodon rinnalle *cooludhen* (Agr. II 702). **dh**:llisiä akt. II partisiipin vokaalivartaloisia muotoja (harvinaisia) on pidetty teorioiden seipitettynä (Rapola, mts. 165), mutta sama mahdollisuus teoriointiin on ilmeisesti ollut mon. genetiivissä. Se, että **dh**:lliset akt. II partisiipit jäivät paljon harvinaisemmiksi kuin **dh**:lliset mon. genetiivit, aiheutunee siitä, ettei akt. II partisiipissa δ koskaan ollut pääpainollisen tavun jäljessä. Toisin oli mon. genetiivissä, jossa yksitavuisten sanain *den* oli osaltaan vaikuttamassa. Esim. »Isä meidän» rukouksen vanhasta kirjaanpanosta (**Ise meidhen** — **meiden**) olisi heikkoasteisen päätteen suosiminen voinut saada virikettä.

Huomautan vielä Agricolalla varsin yleisestä **pacanaidhen** tyyppistä. Ei tunnu uskottavalta, että muodolla olisi ollut äänteellistä vastinetta missään murteessa. Sillä jos δ :n kadon jälkeen oli jouduttu muotoon *pakanain*, mistä olisi *den* loppu saatu? Ja jos taas jossakin länsimurteiden piirissä (murresekaannuksissa) ennen $\delta > l$, $\delta > r$ muutosta todella olisi syntynyt kontaminaatiomuoto *pakanaiden*, niin luulisi tyyppiä tavattavan; onhan esimerkkejä siitä, että sivupainollisen tavun diftongin jäljessä $\delta > l$, esim. *harakoilen*. En luulisi olevan syytä uumoilla eri murretyyppiä Agricolan **pacanaidhen** ja **pacanaiten** muotojen takaa. *tten* ja *ten* -loppuisia diftongillisia kontaminaatiomuotoja murteissa kyllä tavataan: Rauman murrepiirissä esim. *kirjaittem bāl*, *käsikärrüitten kans* (Heikki Ojansuu: Suomen lounaismurteiden äännehistoria. Konsonantit, s. 50). Kaakkoishämäläisten murteiden länsiryhmässä esim. *matalaiten*, *vanhaiten* (Lindén mts. 74). Vanhan kirjakielen merkintä on siksi epä johdonmukaista, että sekin mahdollisuus on olemassa, että **dh** monikon genetiivissä on suorastaan $t:n$ merkki, kuten hyvin usein monikon nominatiivissa, esim. **ialot töödh** (ks. Ojansuu: Mikael Agricolan kielestä, s. 15).

II infinitiivin instruktiivia käytetään murteissamme säästeliäästi.

Sellaisissa tehtävissä kuin vanhassa kirjakielessä enimmältä osaltaan ei sitä ole lainkaan. Ei ole suomen kielen mukaista käyttää II infinitiivin instruktiivia lauseenvastikkeena kuten esimerkiksi seuraavassa: **Ja teme mies oli Hurskas ja Jumalainen odhottadhen Israelin lohdutosta** (Agr. II 168), **Ja he palaiasisit sinua Rucoelman/ sanoden/ Me rickoijmma/ pahoin me teijmme/** (Agr. I 126). Kansankieli viljelee rinnasteisia lauseita, kuten voi todeta eri murrenäytteistä, esim. *minä menij ja sanon että ekkös lähles sittä ja hüppäsin oikein* (Kettunen: Suomen murteet I, s. 26: 25). Että vanhassa kirjakielessä II infinitiivin instruktiivia useimmiten on käytetty tavalla, jolle ei ole vastinetta murteissamme, se kehottaa mielestäni varovaisuuteen muodon perusteella päätelmiä tehtäessä. Liian rohkeana väitteenä pitäisin Martti Rapolan esittämää (Virittäjässä v. 1942, s. 313), jonka mukaan *kumartaden, pakanaden* tyyppiä olevien muotojen asema olisi »vielä Agricolan aikoihin ollut lounaisissa murteissamme siksi vankka, että niistä on riittänyt aihe melko sitkeästi puolensa pitäneisiin analogiamuotoihin tyyppiä *isäden, sanodenv*». Ei kai se, että **dhen** -loppuiset muodot kirjakielessä pitivät puoliaan, ainakaan instruktiiviin nähden voi todistaa murteiden edustuksesta mitään. Muotoa käytettiin tavallisesti kuin vierasta lainaa, ja siitä johtunee, että *t:n* heikon vastineen merkki siinä niin kauan säilytti asemansa. — Jossain vanhassa kirjaanpanossa — rukouksien yhteydessä — huulisi jo ennen Agricolaa esiintyneen esimerkiksi ilmauksen **nein sanodhen** (Agricolan »Käsikirjassa» se esiintyy usein), jossa olisi voinut alkuaan olla kysymys lounaissuomalaisesta muodosta *sanoten* (lounaismurteiden edustuksesta ks. Ojansuu, mts. 54). Eräät merkit viittaavat siihen, että Agricolalla **dhen** -loppuinen instruktiivi on vain traditioon perustuva. Huomattakoon varsin usein esiintyvä **wastadhen**, esim. **Mutta hen wastaden sanoi** (Agr. II 28). Supistumaverbit eivät Agricolalla yleensä ole sekaantuneet kaksitavuisiin. Esimerkiksi I infinitiivissä on tavallisesti loppuna **ta, tä**.

Eeva Lindén.

La disparition du degré faible du *t* après une syllabe brève à ton secondaire dans les dialectes de la Finlande occidentale est-elle due aux lois phonétiques ou à l'analogie? (P. 78.)

Eeva Lindén.

Les dialectes ne fournissent aucun appui à la théorie que la disparition du son *δ* après la voyelle brève de la troisième syllabe (par ex. *matalien*, *kumartā*, *kumartaissān*, *ottanēti*) serait due à l'analogie et aurait eu lieu par groupes morphologiques. Au contraire, il paraît possible de conclure que la disparition du *δ* dans cette position doit être considérée comme due à des lois phonétiques.

L'auteur appelle l'attention sur le fait que l'évolution du *δ* a été différente dans les dialectes de l'ouest et de l'est et met cette différence en rapport avec le ton. D'après les recherches de M. Aarni Penttilä la position de la syllabe portant le ton principal est plus dominante dans les dialectes de l'ouest que dans ceux de l'est. Il semble donc possible que la conservation du *δ* ou de son successeur après la syllabe à ton principal soit due au fait que la différence d'intensité de la première et deuxième syllabe dans les dialectes de l'ouest était fortement marquée, beaucoup plus grande que dans les dialectes de l'est. Puisque la syllabe à ton secondaire n'a pas eu la même intensité que celle à ton principal, le *δ* n'a pas eu les mêmes chances de survivre après celle-là. Si la troisième syllabe était brève (**mataladen*) la différence de ton entre la troisième et la quatrième restait insignifiante, car la quatrième était une syllabe terminée. La chute du *δ* dans cette position dans les dialectes occidentaux serait donc tout à fait régulière. Suivant l'auteur, on ne peut attribuer aucune valeur conclusive aux vieux génitifs et instructifs du II infinitif de l'ancienne langue écrite (*pacanadhen*, *cumartadhen*), car l'usage de l'équivalent orthographique du son *δ* peut être dû à un raisonnement théorique.